

פרשת פקודי

לדורות ולנצח

לח, כא אלה פקודי המשכן

המפרשים, ראשונים ובמיוחד אחרונים, עמדו בהרחבה על החזרות הנשנות של הציוויים הקשורים במלאכת המשכן, החל בריש פרשת תרומה וכלה בסוף פרשת פקודי. כל אחד בדרכו הוא נתן הסבר למה שנראה כחזרה מיותרת פעם אחרי פעם. הגדיל לעשות בזה הגאון הנצי"ב בפירושו העמק דבר, ההולך במידה מסוימת בעקבות הספורנו, המבחין בין חמשה שלבים שונים בפרשיות. ואלה הם: (א) הציווי על העשייה. (ב) העשייה עצמה. (ג) הבאת המשכן וכליו לפני משה לקבל אישורו ואשרורו. (ד) הציווי על ההקמה. (ה) ההקמה עצמה. על יסוד חלוקה זאת, מה שנראה כ'חזרה' בעלמא, מתברר עתה כשינויים דקים אבל מהותיים שהוכנסו בשלבים השונים, אם מפי הקב"ה למשה ולבצלאל, ואם מפי משה או בצלאל ביזמתם הם, אשר קיבלו את אישורו של הקב"ה.

במאמר זה בפרשת פקודי העוסק במשכן וכליו, על כלליהם ופירושיהם, אנו עוברים למשנתו המיוחדת של רבינו עובדיה ספורנו במשמעות ציון המלה "שם" או "שמות", הן אצל אנשים והן אצל חפצים מסוימים, ובמקרה דנן, כלי המשכן. וזה לשונו (ד"ה אלה פקודי המשכן):

כל אחד מחלקי המשכן הכתובים למעלה (פרשת ויקהל) הם אותם הפקודים שנאמר עליהם (במדבר ב, לב-לג) "ובשמת תפקדו את-פלי משמרת משאם" [ואמנם קשה מה ענין "שמות" אצל חלקי כלי המשכן. הרי משפחות גרשון, קהת ומררי היו מופקדות כל אחת על 'כלים' מסוימים, והיה איפוא מקום לכתוב 'ועל כלי משמרת משאם תפקדם', כלומר, תפקיד כל אחד מהם על הכלים השייכים לו. בעוד רש"י ורמב"ן מפרשים "פקודי" בפסוקנו מלשון מנין (כגון 'וכסף פקודי העדה'), רואה הספורנו בלשון "פקודי" התיחסות ישירה אל הכתוב בכמדבר "ובשמת תפקדו". כלומר, זוהי פקידה שיש עמה "שם", ומכאן לשיטת רבינו. וזה

כי כל אחד מהם נמן הכלים עליהם הופקד איתמר דהיינו הכלים שבטיפול בני גרשון ומררין היה ראוי להיות נחשב ולהקרא "בשם" באשר הוא זה הפרטי, לא בלבד באשר הוא מזה המין. וכל שכן שצדק זה על כל אחד מכלי הקדש אשר במשא בני קהת [פִּי-עֲבֹדַת הַקֹּדֶשׁ עֲלֵהֶם בְּפִתְחֵי יִשְׂאוּ" (במדבר ז, ט), וזאת משום ש"זאת עֲבֹדַת בְּנֵי-קֹהֶת בְּאֵהָל מוֹעֵד קֹדֶשׁ הַקֹּדֶשִׁים" (שם ד, ד). רש"י שם ד"ה קדש הקדשים - המקודש שבכולן, הארון והשולחן והמנורה והמזבחות והפרוכת וכלי שרת]. וממשיך הספורנו: ולזה נמכין שהיה לכל כלי "שם פרטי" מיוחד לא נפסדו, כאמרם זכרונם לברכה (יומא עב, א): שמא תאמר אבד סברם ובטל סיכויין, תלמוד לומר "עֲצֵי שִׁטִּים עֲמֻדִים" (לעיל כו, טו), שעומדים לעולם ולעולמי עולמים נהרי שהמשכן שעשה משה עם בצלאל הגיע לדרגת הנצח. להלן יבאר רבינו (אחרי שיוכיח כי אמנם נצחי הוא) מה היו המרכיבים המיוחדים והייחודיים אשר הביאו לידי דרגה זאת. וגם כן לא נפל דבר מהם ביד האויבים [כאשר אצל האויבים יכול היה להישאר שלם, עד אשר יחזור למקומו. כלומר, לא רק נצח אלא שלימות מפגיעה של הימצאות בידי טמאים]. על הפך מה שקרה למקדש שלמה וכליו, כמבואר בחורבן בית ראשון, על ידי נבוזראדן, שלא נזכר שם דבר מעניני משכן משה רבנו עליו השלום (דברי הימים-ב לו, ז ו-יח).

עתה מוסיף הספורנו לבאר כיצד הגיע המשכן לדרגת נצח, כאשר לכל כלי היה "שם" פרטי המעיד על נצחיותו:

ד"ה משכן העדות: סיפר מעלות זה המשכן, שבשבילם היה ראוי להיות נצחי ושלא ליפול ביד אויבים: ראשונה, שהיה "מִשְׁפַּן הָעֵדוּת", שהיו בו לוחות העדות [וכן דעת הראב"ע, שלא כרש"י ד"ה משכן העדות: עדות לישראל שויתר להם הקב"ה על מעשה העגל... עכ"ל. אבל בזה לבד לא סגי, שהרי לוחות העדות היו גם בבית שבנה שלמה] שנייה, "אֲשֶׁר פָּקַד עַל-פִּי מֹשֶׁה" [וכל אשר עשה משה עשה בדרגת נצח, החל בקבלת תורה ומסירתה לישראל (עליה באה ההבטחה "פִּי לֹא תִשָּׁכַח מִפִּי יְרָעוּ" דברים לא, כא), וכלה באי הכנסתו את ישראל לארץ ישראל, על מנת לאפשר את הגלותם משם, ולשפוך את כעסו על עצים

ואבנים (עיינן פירוש הספורנו דברים א, לז וריש פרשת ואתחנן). שלישית, שהיתה "עבדת הלויים ביד איתמר". כי אמנם משמרת כל חלקי המשכן ביד איתמר היתה. רביעית, הכתוב "ובצלאל בן-אורי בן-חור למטה יהודה עשה". שהיו ראשי אמני מלאכת המשכן וכליו, מיוחסים וצדיקים שבדור ["ראו קרא ה' בשם בצלאל... וימלא אתו רוח אלהים בחקמה בתבונה ויבדעת ובכל-מלאכה" (שמות לה, ל-לא)]. ויודע היה בצלאל לצרף את האותיות בהן נבראו שמים וארץ. את היחוס שלו רואים בכך שקוראים אותו בשמו המלא "בן-אורי בן-חור" ולא סתם בצלאל].

וממשיך הספורנו: ובכן שרתה שכינה במעשי ידיהם, ולא נפל ביד אויבים [מאחר ו'צדיקים שבדור' עסקו ב'חלקי המשכן', שרתה בו שכינה, ובמקום ששכינה שורה, אין כוח ביד האויבים לשלוט, ואפילו נשאר חלקי המשכן שלמים]. אבל מקדש שלמה שהיו עובדי המלאכה בו מצור [מלכים-א ז, יג-יד] וישלח המלך שלמה ויקח את-חירם מצור... ואביו איש-צרי חרש נחשת וימלא את-החקמה ואת-התבונה ואת-הדעת לעשות כל-מלאכה בנחשת, ויבוא אל-המלך שלמה ויעש את-כל-מלאכתו". וברש"י ד"ה וימלא את החכמה ואת התבונה ואת הדעת: שלושה כלי אומנות שהעולם נברא בהם, שנאמר "בחקמה יסד-ארץ, פוזגן שמים בתבונה. בדתו תהומות נבקעו" (משלי ג, כ) בשלשתם נבנה הבית, עכ"ל. ומבאר הרד"ק (ד"ה חרש נחשת): "...ובדברי הימים-ב (ב, ו) אומר "יודע" לעשות בנהב ובכסף ובנחשת ובבדל" וגו' שמה סיפר כל האומנות שהיה לו... עכ"ל. הרי עובדי מלאכה מצור' לעומת 'צדיקים שבדור', אמנם כאשר גם אלה וגם אלה משתמשים "בחקמה בתבונה ויבדעת", אף על פי ששרתה בו שכינה נפסדו חלקיו [כלומר, השכינה שרתה במקדש באופן כללי, באשר חירם נתברך בשלוש התכונות הדרושות לעשיית המשכן, אותן מצינו אצל בצלאל, וכשם שמצינו אותן אצל השם יתברך בכריאת העולם, וכשם שמצינו אותן אצל שלמה עצמו ואצל מלך המשיח ובהקמת בית שלישי עיין רבינו בחיי ריש פרשת תרומה כה, ב ד"ה ויקחו לי תרומה וכו'] והוצרך לחזק את בדיק הבית (מלכים-ב כב, ה-ו) [עקב השימוש היום-יומי כמו כל חומר הנתון לחוקי השחיקה], ונפל בסוף הכל ביד אויבים.

וממשיך הספורנו: אבל בית שני שלא היה בו גם אחד מכל אלה התנאים [כלומר, ארבעת התנאים שמנה הספורנו לעיל בענין המשכן, ואשר רק חלק מהם היו בבית ראשון, כמבואר לעיל], לא שרתה בו שכינה [כלומר, לא רק בלי נצחיות אלא גם ללא השראת שכינה], ונפל ביד אויבים. כי אמנם בבית שני לא היה "מִשְׁפַּן הָעֵדֻת", שלא היו בו לוחות העדות [כשיטת רבינו בפירוש "עדות" (ולא כשיטת רש"י), עיין לעיל], ולא פוקד כי אם על פי כורש (עזרא א, א-ג) [לעומת "אֲשֶׁר פָּקַד עַל-פִּי מֹשֶׁה"], ולא היו שם בני לוי [כמו איתמר הממונה על גרשון ומררי, ואלעזר הממונה על קהת], כמו שהעיד עזרא באמרו: "וְאֶבְיָנָה בָּעַם וּבַכֹּהֲנִים, וּמִבְנֵי לְוִי לֹא-מִצָּאֹתִי שָׁם" (שם ח, טו), ומן המתעסקים בבנינו היו צידונים וצורים [ואף אחד מהממונים עליהם לא היה מחונן 'בחכמה בתבונה ודעת'], כמבואר בספר עזרא [הרי שבהתאם להימצאותם של ארבעת המרכיבים המנויים לעיל, כך תיקבע מידת השראת השכינה במקום ומידת נצחיותו], עכ"ל הספורנו.

הספורנו מנה ארבעה יסודות ומרכיבים בהקמת המשכן (שנים במישור של נצח ושניים במישור של קדושה) אשר בגללם הובטחה נצחיות חלקי המשכן. זוהי הנצחיות המצוינת על ידי הכתוב "וּבִשְׁמַת תִּפְקְדוּ אֶת-פְּלִי מִשְׁמֶרֶת מִשְׁאָם".

ואם בכלים שאין בהם רוח חיים כך, קל וחומר אצל אנשים, אשר ציון "שם" מעיד על חלקו הנצחי בעם ישראל. וכך כותב הספורנו (שמות א, א) ד"ה אלה (שמות בני ישראל הבאים מצרימה):

הנזכרים כאן היו ראויים להיודע בשם [וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי יִשְׂרָאֵל] ולא 'אלה בני ישראל' או 'זיהיו בני ישראל הבאים'. לכן בפסוק המביא את הסך הכל, וביניהם אלה אשר לא 'בשם' נקראו, כתוב "וְיִהְיֶה כָּל-נַפְשׁ" ולא "שמות כל נפש". כי כל אחד מהם ראוי להיות נחשב "איש" על שמו [כלומר, מעבר לשמו הפרטי שהוא מספיק כדי לזהותו. כי לא בזיהוי בלבד עסקינן, כי אם בקביעת רישומו הנצחי בעם ישראל] המורה על צורתו האישיית [לעומת צורתו הכללית כאחד משנים עשר שבטי יה]. ואלה [מחמת ייחודיות זאת המצדיקה את הוספת "שם" לשמם] כל ימי חייהם היו למאורות [שהאירו לא רק על עצמם כי אין נצחיות בפרט באשר הוא פרט, אלא אף האירו על הזולת, ועיין בזה ספורנו סוף פרשת

בראשית ד"ה ונח מצא חן] ולא יצא הדור לתרבות רעה. אמנם אחרי מותם, לא היו הצדיקים שבכניהם [שאמנם בשם צדיקים ייקראו, כשם שגם נח נקרא "צדיק"] כל כך חשובים בעיני אלקים ואדם [ולכן אחרי פירוט שנים עשר השבטים, הזכיר רק "פֶּלֶנְפֶּשׁ יִצְאֵי יִרְדְּ-יַעֲקֹב", בלי לציין "שם" או "שמות". לכן רק אחרי מות כל שנים עשר השבטים אשר נקראו "בשמות", החלה ההידרדרות אצל אבותינו במצרים], עכ"ל הספורנו.

יכול היה הספורנו להביא ראיה וחיזוק לדבריו מדברי הכתוב להלן (שמות פרק ו'), כאשר התורה עוסקת בתורת משפחות "בֵּית אֲבֹתָם" של חלק מן השבטים, היא מציינת (פסוק י"ד) "בְּנֵי רְאוּבֵן בְּכֹר יִשְׂרָאֵל", ולא "אלה שמות בני ראובן". כי, כפי שלימדנו הספורנו, הדור השני לא היה בדרגת "שם" כי 'לא היו הצדיקים שבכניהם כל כך חשובים בעיני אלקים ואדם'. וכן (פסוק טו) "וּבְנֵי שִׁמְעוֹן", ולא "אלה שמות בני שמעון". והנה ראו נא דבר פלא! כאשר מגיעים למשפחת לוי, כתוב (פסוק טז) "וְאֵלֶּה שְׁמוֹת בְּנֵי-לְוִי לְתֹלְדֹתָם, גִּרְשׁוֹן וְקַהַת וּמֶרְרִי". הואיל ואלה ראשי בני לוי, עליהם מעיד הרמב"ם (הלכות עכו"ם פרק א הלכה ג): ... ויעקב אבינו לימד בניו כולם, והבדיל לוי ומינהו ראש והושיבו בישיבה ללמד דרך השם ולשמור מצוות אברהם... שבט לוי עמד במצוות האבות ומעולם לא עבד שבט לוי עבודה זרה... עכ"ל. שבט כזה, עליו הרעיף הרמב"ם שבחים כאלה, אין פלא שדרגת "שם-שמות" נמשכה אצלם עוד דור אחד אחרי אבי השבט לוי, הלא הם גרשון קהת ומררי, אשר כל אחד מהם נחשב איש על שמו המורה על צורתו האישיית.

אמנם הספורנו הניח את יסוד שיטתו כבר בפרשת ויגש (מו, ח ד"ה ואלה שמות... יעקב ובניו):

הראויים [הם שנים עשר ראשי השבטים] בכל אלה [בין שבעים הנפשות המנויות כאן "הַבָּאִים מִצִּיֹּן"] שיהיה נחשב כל אחד מהם ונודע בשם "איש", הם "יַעֲקֹב וּבְנָיו" בלבד, כאמרו (שמות כח, יב) "וְנָשָׂא אֶהְרֹן אֶת-שְׁמוֹתָם לְפָנַי ה'". אבל שאר שבעים נפש, אף על פי שהיו צדיקים, לא עלו למעלת אלה, עכ"ל.

ועתה נשוב אל נצחיות המשכן וכליו, אשר הובטחה על ידי כך שהוקמה על ידי אלה בעלי חותם הנצח (משה רבינו) ואשר זהותם מצויינת על ידי "שם-שמות", דהיינו דור שני של שבט לוי. זהו אפוא, המשכן עליו העיד

הכתוב (שמות כו, טו) "עֲצֵי שִׁטִּים עֲמֻדִים" עומדים לעולם ולעולמי עולמים (יומא עב, א). ולא כך בית שבנה שלמה! הרי הוא נחרב כעבור ארבע מאות ועשר שנה. נראה לומר כי מצינו יסוד לשיטת הספורנו שהבאנו וביארנו בריש המאמר (ארבעת המרכיבים) בילקוט שמעוני (שמואל-א רמז קמה), וזה לשונו "הַאֲתָה תִּבְנֶה-לִּי בַיִת" (שמואל-ב' ז, ה) "כִּי דָמִים רַבִּים שִׁפְכָתָ" (דברי הימים-א כב, ח). כיון ששמע דוד כך נתיירא, אמר, הרי נפסלתי מלבנות בית המקדש! אמר לו קב"ה... אמר לו (דוד), ואם כן למה איני בונה אותו? אמר לו הקב"ה, שאם אתה בונה אותו הוא קיים ואינו חרב. אמר (דוד) לו (להקב"ה) והרי יפה! אמר לו הקב"ה, גלוי וצפוי לפני שהם (בני ישראל) עתידים לחטוא, ואני מפיג חמתי בו ומחריבו, והם ניצולים, שכן כתיב (איכה ב, ד) "בְּאֲהָל בַּת-צִיּוֹן שִׁפְפוּ פְּאֵשׁ חֲמָתוֹ". אמר לו הקב"ה, חייך! הואיל וחשבת לבנותו, אע"פ ששלמה בנך בונהו, לשמך אני כותבו (תהלים ל, א) "מִזְמוֹר שִׁיר חֲנֻפֵּת הַבַּיִת לְדָוִד", עכ"ל הילקוט. ובעקבותיו פוסק הרמב"ם (הלכות בית הבחירה פרק ג הלכה א): "...ובעת שבנה שלמה הבית, וידע שסופו ליחרב בנה בו מקום לגנוז בו הארון למטה... עכ"ל.

הרי המשכן לנצח ובית המקדש לדורות! וכך כותב הספורנו (שמות לח, כד ד"ה כל הזהב):

העיד על קצבת הזהב והכסף והנחושת שנכנסה במלאכת המשכן, שהיה דבר מועט מאד בערך אל העושר שהיה בבית ראשון... ויותר מזה העושר שהיה בבנין הורדוס. ועם כל זה יותר התמיד מראה כבוד ה' במשכן של משה ממה שהתמיד במקדש ראשון, ולא נראה כלל במקדש שני. ובזה הורה שלא קצבת העושר וגודל הבנין יהיו סיבה להשרות שכינה בישראל, אבל רוצה ה' את יראיו ומעשיהם לשכנו בתוכם, עכ"ל.

הרי לא רק המשכן הוא בדרגת נצח לעומת בתי המקדש בדרגת לדורות, אלא אף בתקופת עמידתם דרגתם שונה. זכה המשכן עליו נאמר "כִּי עֲנַן ה' נֹכַחַת הַשְּׁכִינָה" על-הַמִּשְׁכָּן יוֹמָם" (שמות מ, לח) כלומר מידי יום ביומו, זאת לעומת (ויקרא טז, ב) "כִּי פָּעֲנָן אֲרָאָה עַל-הַפִּפְתָּח" (פעם אחת בשנה ביום הכיפורים בבית המקדש). הרי ש"כל ימי המדבר היה ענין המשכן בכל יום, כענינו

לדורות ביום הכיפורים" (ספורנו אמור כד, ג). כלומר, קדושת המשכן בכל יום, שווה לקדושת בית המקדש בעיצומו של יום הכיפורים.

לפי הספורנו (אמור, שם) זאת הסיבה מדוע במשכן היה זה דוקא אהרן אשר הדליק והטיב את הנרות ("יִצְרֹף אֶתֹּ אֶהָרֶן"), בעוד לדורות כהן הדיוט מיטיב את הנרות.

בפרשת אחרי מות עסקנו בסדר העבודה של יום הכיפורים. בעקבות הגר"א ביארנו שפשוטו של מקרא מלמד את דין אהרן לשעה במדבר, בעוד מדרשו מלמד את דין כהן גדול לדורות. אולם קשה, כי אם לשעה מאי דהוה הוה! מה מקומה של הלכה לשעה בתורה שהיא לנצח? ! ויבוא הספורנו האחרון שבספר שמות (מ, לו ד"ה ובהעלות הענן) ויכריע עבורנו, וזה לשונו: וכל כך היתה שרית השכינה קבע במשכן, שלא היה מסתלק כלל עד שהיו ישראל צריכים לנסוע, וזה לא היה בשילה ולא בבית ראשון ולא בבית שני. אבל יותר מזה יהיה בבית שלישי יב"ב כאמרו (זכריה ב, ט) "וַיֹּאֲנִי אֶהְיֶה-לָּהּ נְאֻם-ה' חֹמַת אֶשׁ סְבִיב, וּלְכָבוֹד אֶהְיֶה בְּתוֹכָהּ", עכ"ל הספורנו.

הרי שקדושת בית שלישי עוד תעלה על זו של המשכן. לפי זה יתחדש דין אהרן הכהן שבמשכן, כאשר הכהן הגדול לעתיד לבוא יוכל שוב להיכנס לקודש הקדשים כל אימת שהוא רוצה, על פי סדר העבודה לפי פשוטו של מקרא. יוצא אפוא, שפשוטו של מקרא מלמד את ההלכה לשעה שהיא תהיה הלכה לנצח (בית שלישי), בעוד המדרש מלמד את ההלכה לדורות שביחס אל הנצח היא לשעה (ארבע מאות ועשר שנים בית ראשון וארבע מאות ועשרים שנים בית שני, סך הכל 830 שנה). לעומת הנצח של בית שלישי זוהי תקופה של לשעה! הפשט = לשעה = לנצח, ואילו המדרש = לדורות = לשעה. (עיין עוד פרשת אחרי מות בענין סדר העבודה ביום הכיפורים לשעה — לדורות — לנצח).